

tanulmánykötet többletét azonban az a tudományos „konstelláció” adja, amely lehetővé teszi egyfelől az általánosítható, másfelől a különbségeket is láttató megállapítások megfogalmazását. Igen kívánatos lenne, hogy e kutatás folytatódjék, mind horizontálisan: újabb (még hiányzó) területeknek a vizsgálatba történő bevonásával, mind vertikálisan: a már bemutatott területek további kutatásának szorgalmazásával, illetőleg újabb összefüggések feltárásával.

Hivatkozott irodalom

- KRISTÓ GYULA 1996. Oponensi vélemény Mező András: Magyarország patrocíniumi helynevei [11–15. század] című doktori értekezéséről. *Névtani Értesítő* 18: 112–117.
- TÓTH VALÉRIA 2007. A templomcíműből alkotott településnevek keletkezési körülményeiről. *Magyar Nyelv* 103: 408–419.
- TÓTH VALÉRIA 2008. *Településnevek változástudományja*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 14. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.
- TÓTH VALÉRIA 2012. Patrocíniumi településnevek Európában. *Magyar Nyelv* 108: 292–303.

SZENTGYÖRGYI RUDOLF
Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

The Great Toponymic Divide. Reflections on the definition and usage of endonyms and exonyms [A helyneveket érintő nagy felosztás. Gondolatok az endonima és exonima használatáról és definíciójáról]

Szerkesztő: PAUL WOODMAN. Główny Urząd Geodezji i Kartografii, Warszawa, 2012.
302 lap

Az egyesült királysági PAUL WOODMAN által szerkesztett többszerzős tanulmánykötet célja a földrajzi nevek egységesítése kapcsán felmerülő egyes kérdések tisztázása, különösen az *endonima* és *exonima* terminusok definíciójának pontosítása. A kötet négy nagyobb fejezetbe szerkesztve tartalmazza a különböző országokból származó szakemberek esettanulmányait, amelyek egyes helynevek endonimaként, illetve exonimaként való megítélésének problémás eseteire kívánnak rávilágítani (9–123), továbbá az exonimák funkcionalitásának elemzésével (125–210), a kisebbségi használatú földrajzi nevekkel (211–270), illetve az endonima-exonima felosztás történeti vetületével foglalkoznak (271–302). A kötetben található tanulmányok nagy részében a kiindulópontot az jelenti, hogy a használatban lévő különböző endonima- és exonimadefiníciók (melyek közül leggyakrabban az UNGEGN 2007-es meghatározását idézik a szerzők) egyes konkrét esetekben nem érvényesek, illetve nem egyértelműen alkalmazhatók.

A bevezetőben (5–6) a szerkesztő kiemeli, hogy a földrajzi nevek nemcsak a nyelvészet vagy a földrajz tárgykörébe tartoznak, hanem fontosak a társadalom, a közösség vagy az

egyén identitásának szempontjából is, és meghatározó részét képezik a politikai és a kulturális életnek. Így aztán a megfelelő terminológia megteremtése a toponimák kapcsán az egyik legfontosabb felmerülő feladat.

A kötet első tanulmányát a szerkesztő jegyzi (11–18). WOODMAN ebben kifejti, hogy a toponimák esetében a névadás jogkörével felruházott intézmények akarata és döntése mellett fontos, hogy a helyileg érdekelt közösség elfogadja, használja a hivatalos szervek által megállapított nevet. Amint a közösség használni kezdi, endonimává válik a név, függetlenül attól, hogy a szó maga milyen eredetű. Így aztán WOODMAN szerint a megfelelő UNGEGN-definícióban a „well-established language” kritérium (vagyis az a kitétel, hogy a név a jelölt objektum környezetében széles körben beszélt nyelven legyen) nem szükséges ahhoz, hogy egy toponima endonimának minősüljön. A legfontosabb szempont a közösség hozzájárulása a használathoz.

PETER JORDAN az *endonima* és az *exonima* fogalmak nem nyelvészeti vonatkozásait vizsgálja (19–32). A névadás folyamatának meghatározó összetevőit a névadók közös identitásában, kultúrájában (beleértve a nyelvet is) és a denotátum földrajzi elhelyezkedésében látja a szerző. Felfogásában a névadás a helyi közösség tagjainak a feladata. Olyan esetekben, mikor egy terület több közösséghez tartozik, és többen akarnak aktívan részt venni a névadásban, a különböző csoportok csak saját maguk számára tudnak endonimákat létrehozni. JORDAN az endonimák és az exonimák szétválasztását a denotátumot „birtokló” közösségekre alapozva végzi el: az a földrajzi név minősül endonimának, amelyet a nevet viselő objektum „tulajdonosai” adnak és használnak, az exonimák pedig a „kívülállók” által alkotott és használt megnevezések. Az exonima-endonima felosztás e megközelítést alkalmazva ugyanakkor a határ menti vagy a határként funkcionáló területek neveinek megítélésekor találjuk szembe magunkat problémákkal.

PHILIP W. MATTHEWS a hidronimáknak és a vízparti területek neveinek a sajátosságaival foglalkozik (33–65). A jelenleg elfogadott definíció szerint a tengerek, óceánok, folyók, tavak stb. partjainál élő különböző népek által az ezekre az objektumokra adott nevek az egyes népcsoportok saját területén endonimáknak minősülnek, azaz egy vízrajzi objektumnak egyszerre több endonimikus elnevezése is lehet. Kérdéses ugyanakkor, hogy vajon meddig minősül endonimának és honnan számít exonimának ugyanaz a névforma. Emellett problémát jelentenek a nemzetközi vizek és a nyílt tengerek elnevezései is, mivel ezek sem endonimának, sem exonimának nem minősíthetők. MATTHEWS szerint nincs is feltétlenül szükség az *endonima* és az *exonima* kettősségre: célszerűbb lenne egymást átfedő, egy nyelvközösség által használt névváltozatok készletéről beszélni.

OJARS BUSS az *exonima* definícióját igyekszik tovább pontosítani, árnyalni (67–73). Ha egy adott nyelvben minden külföldi objektumot jelölő idegen eredetű toponima *exonima* lenne, a fogalom értelmét vesztené. A szerző azt javasolja, hogy csak azokat a névformákat tekintsük exonimáknak, melyek esetében a nevek írott alakja a grammatikai szempontból alapesetnek minősülő formákban eltér az objektum területén, környezetében használt névalaktól; így a kiejtési névváltozatok nem számítanak exonimáknak.

PAUL WOODMAN soron következő írásának (75–78) fő kérdése, hogy mi minősíthető endonimának, illetve exonimának az egyszerre több országra kiterjedő objektumot jelölő földrajzi nevek esetében. A szerző a *North Sea* (‘Északi-tenger’), illetve a *Donau* (‘Duna’) típusú neveket az őket használó nyelvben a földrajzi objektum egészére vonatkozó endonimáknak tekinti, a földrajzi objektum mentén élő más nyelvet beszélő közösségek számára ugyanakkor ezek a névformák *exonima* értékűek.

MACIEJ ZYCH a lengyel exonimák új, 2013-as kiadású listájáról ír (79–96). A dolgot bemutatja a lista felépítését, elkészítésének alapelveit, s ennek kapcsán kitér azokra az esetekre, amikor egy név endonima vagy exonima volta a jelenlegi definíciók alapján nem vagy nehezen dönthető el. Forrásként különböző nemzetközi műveket használtak a szerkesztők. Egyébként nem ez az első ilyen lengyel lista: az 1990-es években már készítették és adták ki hasonló jellegű munkát.

A következő tanulmányban HERMAN BELL bevezeti a *toponimikus közösség* fogalmát (97–104). Az asszuáni gát építése miatt az eredeti lakóhelyükről áttelepített núbiaiak különleges helyzetben vannak, hiszen próbálják történelmüket, szokásaikat, nyelvüket megőrizni új lakóhelyükön, Észak-Szudánban, ahol az utóbbi időszakban erősödött az arab nyelv hatása, emellett pedig nőtt az angol nyelvi nyomás is.

Az előző dolgozathoz szorosan kapcsolódik HALĪM SABBĀR írása (105–110). Mielőtt a gátépítés miatt a núbiai lakosság egy részét Szudán keleti részére telepítették volna, a núbiaiak apró falvakban éltek a Nílus mentén. Egy falu általában egy családé volt, amelyhez termőterület és partszakasz is tartozott. A névadás az ott élő család joga volt. Az áttelepítés következtében azonban új típusú életformához kellett hozzászokniuk a núbiaiaknak. Egyrészt nem volt folyó a közvetlen közelükben, másfajta gazdálkodást kellett végezniük; másrészt a korábban együtt élő családokat, falvakat kisebb csoportokra osztották, az új településeket pedig név helyett számokkal jelölték. Ezek a számok is toponimák. 1980-ban megpróbálták az eredeti faluneveket immár az új denotátumokra vonatkozóan visszaállítani, de mivel az új településeken több egykori falu lakói is élhettek, ez problémákba ütközött.

PAUL WOODMAN harmadik tanulmányában az egyik nyelvből a másikba kerülő toponimáknak az írásban és beszédben bekövetkező lehetséges változásairól ír (111–123). Fő kérdése, hogy egy endonimikus névforma mikor válik exonimává. A fonetikus írással, a transliterációval, illetve a más helyesírással leírt toponimák nem váltanak státust, viszont a név más nyelven való kiolvasásakor (például számok esetében) már exonimával számolhatunk.

MALGORZATA MANDOLA írása (127–152) bemutatja a franciaországi Université Rennes 2 egyetemen kidolgozott formális névanalízis módszerét. A szerző egyes lengyel helyneveknek a francia nyelvbe való átvételükkor bekövetkező hangtani és szerkezeti változásait osztályozza, s anyaga kapcsán hét eljárásmodot különít el a lengyel név eredeti írásképeinek francia ejtésmód mellett való átvételétől kezdve a lengyel név franciára történő lefordításáig. A szerző azt is feltárja, hogy az egyes denotátumtípusokat jelölő lengyel helynevek franciába való adaptációja milyen jellemző nyelvi modifikációs eljárások során történik meg.

POKOLY BÉLA írása (153–167) röviden bemutatja az *exonima* terminus UNGEGN-konferenciákon való megjelenésének, megszilárdulásának folyamatát, s szól a terminus definiálásának nehézségeiről, változásairól is. Az európai objektumokra vonatkozó változtatott magyar exonimák listáját 2000-ben, az akkor érvényes exonimadefiníció alapján a szerző egyszer már elkészítette; az itt közreadott listában a környező országok esetében dőlt betűkkel szedve különítette el azokat a helyneveket, amelyeket a helyi magyar kisebbség használ az általa lakott területen fekvő objektumok jelölésére. E névformák az új definíció szerint már nem minősülnek exonimáknak. A lista országok szerint, betűrendben haladva tünteti fel a bevett (közöttük a történeti) magyar exonimákat.

MARIA DEL MAR BATTLE tanulmánya szerint (169–176) Spanyolországban, melynek egyes területein más-más nyelveket használnak különböző intenzitással hivatalos vagy nem hivatalos nyelvként, annak a megítélése, hogy mi az endonima és az exonima, nem egyszerű. A Madrid környéki egynyelvű spanyolajkúak nézőpontjából nézve az ország minden spanyol helyneve endonima és hivatalos státuszú. A katalánok ugyanakkor csak a katalán helyneveket tekintik endonimáknak, ezek spanyol adaptációi számukra már exonimáknak számítanak. Ugyanezzel a megközelítéssel találkozunk a Baleár-szigetek és Galícia lakosai körében. Azokon a területeken, ahol a spanyol nyelv használata mára széles körben elterjedt (például Baszkföldön vagy Valenciában), a spanyol névadaptációk nem egyszer hivatalos nevekké is lettek (leggyakrabban a helyi nyelvű névváltozat mellett).

BOGUSŁAW R. ZAGÓRSKI tanulmánya (177–186) megvilágítja, hogy az arab helynevek – eredetüktől függetlenül – vagy a modern sztenderd arab írásbeliségből átírás során kerülhetnek a lengyelbe (ekkor átírt endonimákról vagy exográfokról beszélhetünk), vagy pedig a helyi nyelvváltozathoz közvetítő nyelvre történő átíráson keresztül (ekkor exonimákról van szó). Míg a korábbi lengyel térképészeti gyakorlat az arab világ helyneveinek utóbbi módon való átvétele jellemezte (francia és angol nyelvű térképekről, formailag a lengyel helyesírás szabályaihoz igazítva), addig ma az előbbi megközelítésmódot alkalmazzák, ezzel is csökkentve az exonimák számát.

IVANA CRLJENKO (187–193) különféle nyelvi tanácsadó könyvek anyagát veti össze. Ezek igen változatos képet mutatnak az országnál kisebb területi egységek horvát megnevezéseivel kapcsolatban: többnyire eredeti formájukban veszi át őket a horvát nyelv, de a névformák fonetikai adaptáció során is átkerülhetnek, illetve horvát változatukban is részévé válhatnak a nyelvnek. A horvát nyelv „erősítésére” manapság egyre több exonima kerül a nyelvbe. Míg egyes, kisebb jelentőségű objektumokat exonimákkal jelöl meg a horvát nyelv, addig a horvátság szempontjából kitéüntetett fontosságú helyeknek (pl. horvát diaszpórák lakhelyeinek) nincs horvát megjelölésük.

PAVEL BOHÁČ (195–210) a cseh exonimák gyűjteményének 2011-ben megjelent második kiadásából mintegy 200 európai hegy-, illetve tájnév alakváltozatainak adatait közli objektumtípusok szerint haladva, a nevek betűrendben felsorolt listáját közreadva.

BARTOS-ELEKES ZSOMBOR írása (213–226) először arról számol be, hogy Románia mint ország hogyan alakult ki a történelem során, milyen többnemzetiségű területeket csatoltak hozzá, és hogyan változott meg a nemzetiségek aránya az egyes területeken az idők során. Ezután számba veszi, hogy a különböző denotátumokat jelölő kisebbségi nyelvű helynevek megjelennek-e, s ha igen, mely feltételek teljesülése esetén jelennek meg a különféle felületeken (településnév-táblák, közúti útjelző táblák, utcanevtáblák, vasútállomásokat jelző táblák), kiadványokban (törvények, tankönyvek, földrajzi és egyéb térképek). A szerző amellet érvel, hogy minden név, amelyet a denotátum tágabb környezetében régóta élő kisebbségi népcsoport használ, endonimának tekintendő. Nemcsak a kisebbségi népcsoport aránya számít, hanem abszolút számukat is tekintetbe kellene venni. A Romániában használatos kisebbségi neveknek négy típusát különíti el: 1. standardizált endonimák (a törvényben előírt 20% feletti arányú kisebbségi lakosság esetén, pl. *Marosvásárhely*); 2. nem standardizált endonimák (pl. kevéssel 20% alatti arányú kisebbségi lakosság esetén, pl. *Kolozsvár*); 3. történeti endonimák (kisebbségi lakosság nélküli területeken lévő helyek kulturális, történeti okokból ismert kisebbségi nyelvű nevei, pl. *Töröcsvár*), 4. valódi exonimák (pl. *Fekete-tenger*).

MÁNDOKI MÓNKA és DUTKÓ ANDRÁS (227–259) előbb hét időegységre bontva bemutatja a szlovák kisebbségnek a mai Magyarország területére való költözését, tárgyalva annak történeti okait és feltételeit is. Ezután a mai Magyarország területén élő szlovák kisebbség földrajzi megoszlását vizsgálják a 2001-es népszámlálási adatok függvényében; majd azt a 105 településnevet, amelynek van szlovák kisebbségi neve is, előbb hat csoportba sorolják az alapján, hogy a szlovák név hogyan viszonyul a magyar névalakhoz, aztán a magyar nevek szemantikai típusainak azonosítása történik meg tizenhárom csoportban. Ez utóbbit segíti a 105 településnév történeti-etimológiai adatait tartalmazó táblázat, amely főként a FNESz.⁴ adatai alapján készült.

EWA WOLNICZ-PAWLOWSKA és MACIEJ ZYCH (261–270) arról számol be, hogy 2012-ben List of official names of localities in Poland ('Lengyel helyek hivatalos elnevezéseinek listája') címmel egy kb. 104 000 hivatalos nevet tartalmazó listát adtak ki Lengyelországban, amely azonban nem tartalmaz kisebbségi nyelvű névformákat. Készült azonban egy Official Register of Communes, where a supporting language is used ('Olyan közösségek hivatalos jegyzéke, melyekben támogató nyelv használatos') című kiadvány is, amely tartalmaz ilyeneket. Ennek két alapelve a történetiség (legalább 100 esztendőnyi tradíció) és a nyelvhelyesség (mind a lengyel, mind a kisebbségi nyelvű névforma tekintetében). Lengyelországban a törvénykezés megkülönböztet nemzeti és etnikai kisebbségeket, valamint regionális nyelveket; ezek képviselőinek nyelvi jogai nem azonosak.

Végül PAUL WOODMAN bemutatja, hogy a 19. századi nemzetállamok kialakulása nyomán miként formálódott Európában a földrajzi determinizmus eszméje, azaz az egy adott népcsoport számára szükséges élettérrel kapcsolatos gondolkör, melyet a nemzetiszocialisták a 2. világháború előtt és alatt a Németország területét növelő törekvések ideológiai háttereként használtak fel (273–302). Ezután a 2. világháború alatti névváltoztatások tételes bemutatása következik: kiderül, milyen irányelvek alapján változtatták meg a németek a szláv utca- és városneveket Lengyelország általuk elfoglalt részén; hogyan alakították ki az új közigazgatási egységek megnevezéseit; milyen rendszer szerint nevezték el a koncentrációs táborokat; milyen konnotációkat hordoz ma ez a névállomány. A cél – az Urál és Németország közötti etnikai térkép árajzolásának kísérőjelenségeként – a német nyelvi tájkép kialakítása volt, az egyéb nyelvű helynevek kárára. A 19. századig a helynevek nyelvisége nem hordozott politikai tartalmat. Ezt az állapotot a nacionalizmus elterjedése változtatta meg, mely a nemzeti nyelvet az államisággal kapcsolta össze. A „mi és mások” megkülönböztetésében a nyelv fontos szerepet kapott, s lényegében ez a szemlélet tükröződik az *endonima* és *exonima* kettősségben is.

A kötet az *endonima* és *exonima* terminusok minden érdekelt fél számára elfogadható értelmezéséhez kíván hozzájárulni, gazdag példaanyagon illusztrálva a különböző népcsoportok együttéléséből, azonos és különböző irányú törekvéseiből e téren adódó nehézségeket.

BÖLCSKEI ANDREA
Károli Gáspár Református Egyetem
Bölcsészettudományi Kar

HOLPERT ADRIENN
Károli Gáspár Református Egyetem
Bölcsészettudományi Kar